

Egon Sendler

Icoanele bizantine ale Maicii Domnului

Traducere din limba franceză de
Măriuca și Adrian Alexandrescu

editura
Σοφία

București

PARTEA I

PRAZNICELE MAICII DOMNULUI



Zămislirea Mariei.
*Întâlnirea dintre Ioachim și Ana
(desen pentru icoană).*

Zămisirea Mariei

Praznicul zămisirii Fecioarei de către Sfânta Ana este sărbătorit în Răsărit începând din secolul al VIII-lea, iar în Apus, cu un secol mai târziu. În slujba liturgică întâlnim formula „Zămisirea Sfintei Ana“, unde cuvântul „zămisire“ este luat în sens activ, arătând că soția lui Ioachim a zămislit în chip minunat prunca ce avea să devină Maica Domnului; întâlnim de asemenea și „Zămisirea Sfintei Fecioare“ pentru a exprima începutul vieții pământești a Fecioarei Maria în sânul mamei sale.

Tradiția bizantină a adoptat prima denumire: aceasta este folosită și acum în Biserica Răsăriteană pentru a desemna cel dintâi dintre praznicele care sărbătoresc copilăria Maicii Domnului. Desigur, esențialul nu constă în aceste diferențe de denumire, ci în trăsăturile caracteristice ale celebrării liturgice¹.

Această primă sărbătoare liturgică a Mariei este caracterizată de o bucurie copleșitoare. „Amărăciunea blestemului este alungată în dumnezeiasca zămisire a Maicii lui Dumnezeu.“² Această zămisire marchează începutul Mântuirii, fiind zorile Soarelui dreptății. Odată cu ea, planul iubirii lui Dumnezeu, vestit și prefîgurat de atâtea generații, devine în această zi realitate.

„Ceata proorocească de demult a propovăduit de mai înainte pe curata, cea fără prihană și fiica lui Dumnezeu, Fecioara, pe care Ana a zămislit-o, stearpă fiind și neroditoare. Pe aceasta cu bucuria inimii astăzi să o fericim cei ce ne-am mântuit printr-însa, ca pe ceea ce singură este fără prihană.“³

¹ În slujba din 8 decembrie, întâlnim de nouăsprezece ori „Zămisirea Sfintei Ana“ și de unsprezece ori „Zămisirea Mariei“.

² J. Ledit 103, nr. 10.

³ Denis Guillaume, *Menées de décembre*, p. 91. Utrenie, Sedealna, glas 1, 9 decembrie; versiunea românească cf. *Mineul pe decembrie*, ed. VI, EIBMBOR, București, 1991, p. 120 (*n. trad.*).

Izvoarele literare ale Praznicului

În Noul Testament, găsim o amplă relatare a zămislirii și nașterii Sfântului Ioan Botezătorul, dar nici o urmă despre copilăria Maicii Domnului. Desigur, se poate spune că Evangheliile au fost scrise pentru a da mărturie despre învățătura și viața lui Hristos și că puteau deci să treacă sub tăcere anumite evenimente. Totuși, sumarele indicații din Noul Testament ne pot deștepta dorința de a afla mai multe. Care sunt împrejurările copilăriei Maicii Domnului? Cum a fost viața ei la Nazaret? Ce evenimente au urmat nașterii pruncului la Betleem?

Or, pe lângă cărțile Noului Testament, există povestiri și fragmente biografice care se ocupă de toate aceste probleme. În pofida numărului mare de manuscrise cunoscute în prezent și după cercetarea lor critică, istoricii nu pot determina valoarea istorică a multora din aceste povestiri, numite „apocrife”. Se poate estima că cea mai veche, Protoevanghelia lui Iacob, datează din secolul al II-lea și reflectă o tradiție anterioară¹.

Aceste scrieri nu sunt pur și simplu niște născociri pioase (sau deformări gnostice intenționate, așa cum sunt o altă categorie de apocrife). Ele pot fi considerate martori ai religiozității primelor veacuri, o religiozitate greu de apreciat, căci în ea sunt amestecate aurul cu nisipul, credința și gustul pentru miraculos. Fără a și le însuși oficial și canonic, Biserica le-a folosit parțial, cum este cazul Protoevangheliei lui Iacob².

Iată cum ne este relatată în această Protoevanghelie³ zămisirea Mariei de către Sfânta Ana: Ioachim, soțul său, era un om avut care, ducându-se la Templu cu darul său, s-a văzut respins deoarece „nu născuse vlăstar în Israel”. Copleșit de amărăciune, s-a dus în pustiu și a ținut post patruzeci de zile și patruzeci de nopți: „... rugăciunea îmi va ține de foame și de sete”. Și inima Anei, soția sa, era plină de tristețe: de multă vreme nu înceta să-și plângă pântecul stérp, iar acum singurătatea. Când a venit „ziua cea mare a Domnului”, cu toată deznădejdea sa „s-a gătit în haine de mireasă și pe la ceasul al nouălea a coborât în grădină să se plimbe. Și văzând un dafin, s-a așezat sub el și a început să se roage la Domnul atotstăpânitorul zicând: «Dumnezeule al părinților noștri, binecuvântează-mă și împlinește-mi ruga precum ai binecuvântat pântecul Sarei și i-ai dăruit fiu pe Isaac!» Ridicân-

¹ M. VI, p. 88, nr. 62, Bodmer V.

² France Quéré, *Evangiles apocryphes*, Paris, Éd. du Seuil, 1983, p. 71.

³ Versiunea românească cf. „Protoevanghelia lui Iacob” în vol. *Evangheliile apocrife*, trad., studiu introductiv, note și prezentări de Cristian Bădiliță, ediția a II-a, Ed. Polirom, 1999, pp. 35-37 (n. trad.).

Respect pentru oameni și cărți

du-și privirile spre cer, zări un cuib de vrăbiuțe în frunzișul dafinului și prinse a jeli de una singură zicând: «Vai mie, nefericita, cine m-a născut? Din ce pânțece am ieșit la lumină? Blestem am devenit în ochii fiilor lui Israel și cu batjocură m-au alungat ei din Templul Domnului». (...) Și iată, un înger al Domnului a venit asupra ei și i-a zis: «Ana, Domnul a împlinit ruga ta, vei prinde sămânță în pânțece¹ și vei naște prunc, iar despre neamul tău se va vorbi în toată lumea». Și a răspuns Ana: «Să trăiască Domnul Dumnezeu meu, dacă voi naște prunc – băiat ori fată – îl voi dăruia Domnului Dumnezeu spre a-L sluji toate zilele vieții sale»⁴. Ioachim a aflat și el de la un înger că femeia sa, Ana, va rămâne grea, și a coborât cu turmele din pustie. „Și iată, când a sosit Ioachim cu turmele, Ana stătea la poartă. Văzându-l, a alergat și i s-a prins de gât zicând: «Acum știu că Domnul Dumnezeu m-a binecuvântat din plin. Iată, cea care a fost văduvă nu mai este și cea care n-a avut copii va zămisi!»⁵.”

Când citim textele slujbelor și privim icoana praznicului, suntem surprinși să regăsim toate aceste detalii amintite în textul apocrif. Pe de altă parte, în legătură cu această zămislire, nu ar trebui să ne referim oare la celelalte zămisliuri menționate în Scriptură și îndeosebi la cea a lui Samuel (1 S 2, 11), iar din Noul Testament, la cea a Sfântului Ioan Botezătorul (Lc 1, 5-25), căci și ele apar ca o minune dumnezeiască după o îndelungată nerodire? Textele liturgice fac o paralelă explicită între zămislirea Maicii Domnului și cea a Sfântului Ioan Botezătorul.

Contextele sunt însă foarte diferite. Duhul pocăinței va domina viața Înaintemergătorului, manifestându-se încă de la zămislirea sa, când Zaharia, prin îndoiala sa, își atrage pedeapsa Domnului fiind lipsit de grai. În timp ce în relatarea zămislirii Anei, totul se petrece într-un duh de smerită rugăciune și de încredere care, în cele din urmă, se prefac în bucuria împlinirii. Textele slujbelor sunt însuflețite de această bucurie. Pe de altă parte, ele scot la lumină înțelesul adânc al evenimentului: prin meditația lor teologică asupra mântuirii, ele depășesc simpla narațiune a relatării apocrife.

Conținutul doctrinal al praznicului

Bucuria este prezentă pretutindeni în slujba praznicului asemenea unei muzici de fond. Și cum ar putea fi altfel, când zămislirea Sfintei Fecioare este momentul în care Dumnezeu Își dezvăluie marele Său plan? Din veac Își pregătise un loc ca să Se sălășluiască printre noi. Acum, ceea ce vestiseră proorocii devine realitate.

¹ M. VI, p. 88, Bodmer V: „a zămislit“.

„Măreția cea tainică pentru îngeri și pentru oameni, taina cea uimitoare, ascunsă din veac, prunc se face astăzi în pânțele înțelepte Ana; pe care cu cuget curat să o rugăm, grăind către dânsa: roagă-te Fiului tău și Dumnezeu, ca ceea ce ești ocrotitoarea noastră, a creștinilor, să mântuiască sufletele noastre.“¹

Pentru autorii textelor liturgice nu începe doar lucrarea dumnezeiască a mântuirii. Simbolurile Vechiului Testament apar acum în Sfânta Fecioară ca o realitate palpabilă. Imaginile acestea sunt departe de a fi doar niște expresii poetice, ele fac să se înțeleagă bogăția noii creații care se deschide celor ce știu să înțeleagă limbajul dumnezeiesc.

„Prezicerile prorocilor acum se împlinesc, că muntele cel sfânt în pânțele se alcătuieste; scara cea dumnezeiască se sădește; scaunul cel mare al Împăratului se pregătește; locul cel de Dumnezeu umblat se înfrumusețează; rugul cel nears începe a odrăsli și iată năstrupa cea cu mirul sfințeniei izvorăște râurile cele ce îndepărtează sterpăciunea de Dumnezeu înțelepțitei Ana; pe care cu credință o ferim.“²

Imaginile, odinioară de neînțeles și acoperite de un văl, în lumina Noului Legământ își dezvăluie adevărul și capătă o formă concretă în pruncul care astăzi se zămislește. Astfel, Vechiul Testament își încheie parcursul în Maica Domnului. Mai târziu, Părinții greci aveau să descopere aceste imagini și să le interpreteze, într-un limbaj poate cu prea multe înflorituri pentru spiritul raționalist al vremurilor noastre, drept o prefigurare a bogățiilor persoanei Mariei. Iar Biserica, atât în Răsărit cât și în Apus, s-a slujit de ele pentru a-și exprima admirația față de Maica Domnului.

Un alt aspect al acestei liturghii a bucuriei trece aproape neobservat: încă din prima clipă a existenței Fecioarei, umbrele lumii noastre pământești se risipesc. Totul se umple de lumină. „Firea pământenilor lăudându-se cu tine, stăpână, ceea ce singură ești mai presus de toate, se bucură cu dumnezeiască cuviință și propovăduiește uimitoarele minuni ale curăției tale și cu veselie cântând, pe tine, dumnezeiască mireasă, te mărește.“

Scena întâlnirii dintre Ioachim și Ana nu apare în arta creștină decât în secolul al X-lea, în aceeași perioadă în care și praznicul pătrunde în viața liturgică a Răsăritului. Sursele sale literare sunt însă mai vechi. Protoevanghelia lui Iacob este din secolul al II-lea, slujba praznicului alcătuită de Sfântul Andrei Criteanul este din secolul al VIII-lea. Dar în acea epocă, praznicul nu era prea răspândit. De abia în 1166 este inclus oficial, prin decret imperial, în ca-

¹ Denis G., 9 decembrie, p. 90. Vecernie, glas 1, 9 dec; versiunea românească cf. *Mineiul pe decembrie*, p. 116 (n. trad.).

² Denis G., p. 89, A 3. Vecernie, glas 4, 9 dec.; versiunea românească cf. *Mineiul pe decembrie*, p. 116 (n. trad.).

Respect pentru oameni și cărți

lendarul liturgic, și doar ca praznic de rangul doi, adică nefăcând parte din cele douăsprezece mari praznice împărătești ale Bisericii Ortodoxe.

Scena întâlnirii lor începe atunci să fie zugrăvită pe pereții bisericilor în cadrul ciclurilor vieții Maicii Domnului, expresie a unei evlavii foarte răspândite în Bizanț, ca și în Rusia. Un alt motiv este mai vechi, din secolul al VI-lea. Sfânta Ana o ține în brațe, după modelul Hodighitriei, pe Maria, care poartă maforionul asemenea unei femei adulte. Acest tip de icoană era frecvent mai ales în Bizanț, în secolele XIV-XVI.

Icoana întâlnirii se inspiră până în cele mai mici detalii din indicațiile date de apocrife. Ea ne înfățișează momentul în care cei doi părinți se întâlnesc pentru a-și împărtăși mesajul îngerului. Și, în bucuria lor, se strâng în brațe. Uneori Ana, peste fire de fericită, se înalță de la pământ, căci marea dorință a vieții sale era pe cale să se împlinească, după atâția ani de așteptare și de suferință.

„Zămislind Ana cea stearpă, mai presus de orice nădejde, rod, pe Fecioara care avea să nască pe Dumnezeu cu trup, tresaltă de veselie, se luminează, dănuiește și se bucură, cântând cu glas mare: toate semințiile lui Israel bucurați-vă împreună cu mine, că port în pântece și lepăd rușinea nenașterii de fii, precum a voit Făcătorul de bine, Care a auzit rugăciunea mea și a vindecat inima mea cea plină de durere, prin durerile nașterii celei dorite de mine.“¹

În spatele celor două personaje, apar arhitecturi care deseori reprezintă o minunată poartă – după Pseudo-Matei ar fi vorba de Poarta Frumoasă, poarta Templului unde mai târziu ologul avea să fie tămăduit de Petru (Fapte 3, 2). Într-adevăr, în Apus era singurul mod de a se imagina zămislirea neprihănită a Mariei. Și, deși eroarea a fost condamnată de teologi, se repeta că Maria a fost concepută în clipa sărutului dintre Ana și Ioachim². În iconografia bizantină, zămislirea Sfintei Ana este văzută cu mai mult realism: în spatele celor două personaje se vede printr-o ușă deschisă, un pat, simbol al iubirii conjugale³.

În plus, vălul roșu întins între acoperișurile arhitecturilor, simbol frecvent în iconografia praznicelor bizantine, arată că scena se petrece în interiorul casei, ceea ce completează reprezentarea patului conjugal. Astfel, întâlnirea în fața Porții Frumoase capătă un sens simbolic, cel al zămislirii tainice după voia lui Dumnezeu.

Mai târziu, în secolele XVI-XVIII, subiectul principal este îmbogățit prin două mici scene în colțurile de sus ale icoanei: în stânga îl vedem pe Ioachim

¹ Denis G., Vecernia din 9 decembrie, Stihire, glas 4. Versiunea românească cf. *Mineiul pe decembrie*, p. 115 (n. trad.).

² E. Mâle, *L'art religieux du XIII-e siècle en France*, Paris, ed. 8-a, 1948, p. 242.

³ Acest pat atrage atenția prin proporțiile sale, care sunt și mai accentuate de perspectiva inversă.



Zămislirea Mariei.

Întâlnirea dintre Ioachim și Ana. Icoană de la sfârșitul sec. XV, catedrala din Novgorod.

în pustie, în mijlocul turmei sale, iar îngerul îi vestește că soția sa va zămisli un copil. De cealaltă parte, o vedem pe Sfânta Ana într-o grădină cu flori; privind cuibul păsărelelor și gândindu-se la sterpiciunea ei, este mișcată până la lacrimi și-L imploră pe Dumnezeu să-i dăruiască un copil. În spatele tufșurilor apare deja Îngerul Domnului ca să-i vestească că ruga sa a fost ascultată.

Folosind detalii provenite din povestirea apocrifă, tradiția iconografică a dat acestei scene, ca și atâtor alte icoane, un caracter narativ. Sensul simbolic se estompează în favoarea unei meditații concrete asupra eveni-

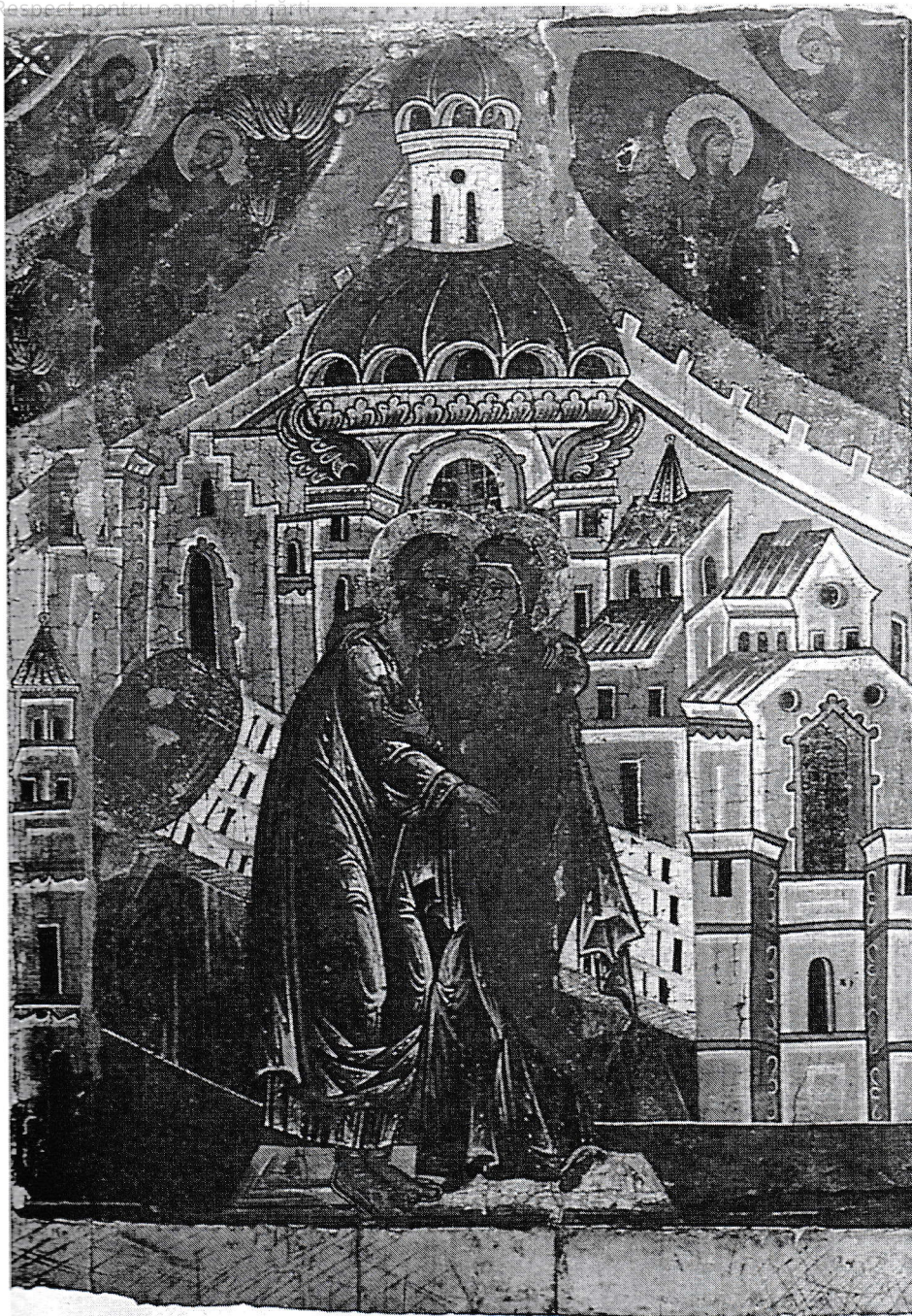
mentului, care devine în felul acesta mai apropiat de noi. Astfel, reflectând taina zămislirii Mariei, icoana participă la sărbătoarea în care întreaga zidire se bucură de zorii mântuirii.

„Astăzi legăturile nerodirii de fii se dezleagă; că Dumnezeu, auzind pe Ioachim și Ana, mai presus de orice nădejde le-a făgăduit lămurit că vor naște pe fiica lui Dumnezeu, din care S-a născut Cel necuprins, om făcându-Se, poruncind îngerului să-i strige: Bucură-te cea plină de har, Domnul este cu tine!”¹

„Ceata proorocească de demult a propovăduit de mai înainte pe curata, cea fără prihană și fiica lui Dumnezeu, Fecioara, pe care Ana a zămislit-o, stearpă fiind și neroditoare. Pe aceasta cu bucuria inimii astăzi să o fericim cei ce ne-am mântuit printr-înșă, ca pe ceea ce singură este fără prihană.”²

¹ Troparul din 9 decembrie, glas 4.

² Utrenie, Sedealna, glas 1. Versiunea românească cf. *Mineiul pe decembrie*, 9 decembrie, p. 120 (n. trad.).



Zămislirea Mariei.

Icoană, sfârșitul sec. XVI, Muzeul „Andrei Rubliov”, Moscova.



Nașterea Maicii Domnului.

Icoană, Școala de la Novgorod, sec. XV, Galeria Tretiakov, Moscova



Intrarea în Biserică a Maicii Domnului.

Icoană, Școala de la Novgorod, Muzeul rusesc din Sankt-Petersburg